

Bespiegeling over de bezoekcijfers

TON KOOT

Jaar	Bezoekers	Het bezoek aan een museum wordt ongetwijfeld bepaald door enige belangrijke factoren, zoals:
	Rijksmuseum van Schilderijen	1. de omvang en kwaliteit van de verzameling
		2. de mate waarin deze verzameling tot de verbeelding spreekt
		3. de toegankelijkheid van het museum.

De mate, waarin de verzameling tot de verbeelding spreekt hangt ten nauwste samen met de wijze, waarop zij geëxposeerd is en onder de toegankelijkheid van het museum zou ik ook willen begrijpen: de ligging, de direkte toegang en de verbindingen.

Daarnaast is er een groot aantal factoren, dat op het bezoek van invloed kan zijn, zoals: de economische en de politieke toestand, de valuta, de kunstzin van de bevolking, de plaats in de toeristenstroom, het weer, tentoonstellingen, andere manifestaties elders, publicaties, enz.

Hoe interessant een reeks bezoekcijfers ook zijn kan, zij begint pas betekenis te krijgen en kan zelfs boeiend worden als de achtergrond van de cijfers belicht wordt.

1876 ± 38 000

1877 ± 42 000

1878 35 335

1879 36 218

1880 41 755

1881 41 440

1882 46 670

1883 62 040

1884 40 512

Van het Rijksmuseum zijn van 1808 af noch alle cijfers nauwkeurig bekend, noch alle factoren, welke daarop van invloed zijn geweest. Dit begon zich pas af te tekenen met ingang van het jaar 1878, toen er jaarverslagen werden gepubliceerd. De sindsdien vastgelegde cijfers zijn wel betrouwbaar, maar de invloed op het bezoek is slechts in zeer grove trekken weer te geven. Niettemin lijkt dit boeiend genoeg om te vermelden.

De cijfers, welke ons ter beschikking staan uit de jaren vóórdat in het Rijksmuseum aan de Stadhouderskade in 1885 de deuren voor het publiek werden geopend, leren, dat in het Trippenhuis, waar het Rijksmuseum van schilderijen was gevestigd jaarlijks tussen de 30 en 40 000 bezoekers kwamen. Een topjaar met 62 000 bezoekers was 1883 maar dat was dan ook het jaar van de internationale koloniale en uitvoertentoonstelling, welke op het museumterrein achter het Rijksmuseum-in-aanbouw werd georganiseerd.

Van de buitenlandse bezoekers aan het museum werd verwacht, dat zij hun handtekening in het 'vreemdelingenboek' plaatsten. In feite komen daaronder ook de handtekeningen van landgenoten voor en is het niet bekend of alle vreemdelingen tekenden. De handtekeningen maken tussen de 5-10% uit van het totale aantal bezoekers in de laatste tien jaren voor 1885.

Het Nederlandsche Museum vóór Geschiedenis en Kunst leidt vóór 1885 nog een zelfstandig bestaan en is in Den Haag gevestigd. Het jaarbezoek bedraagt vóór 1885 ongeveer 10 000 personen. Als in 1887 deze kunstvoorwerpen in het nieuwe Rijksmuseumgebouw zijn opgesteld trekt deze afdeling zoveel belangstelling, dat directeur D. v. d. Kellen voldaan zegt, dat het Nederlands museum wel het lievelingsmuseum van het publiek is.

Een ander deel van het Rijksmuseum dat nog als onafhankelijke instelling bestaat, is de Rijksverzameling van moderne kunst in het

Paviljoen te Haarlem. Het jaargemiddelde bedraagt daar eveneens ongeveer 10 000 personen in het decennium vóór 1885.

Op 13 juli 1885 gaan de deuren van het door Cuypers gebouwde Rijksmuseum open. Er wordt geen toegangsprijs geheven. Men dromt het nieuwe gebouw binnen. Tussen 14 juli en 30 september wordt meer dan een half miljoen bezoekers geteld, een aantal, dat bij het sluiten van het jaar nog aangewassen is tot 632 000. Wanneer men voor ogen houdt, dat Nederland dan ruim 4 miljoen inwoners telt, waarvan éénderde beneden de 14 jaar is, krijgt men een indruk van de geweldige belangstelling, welke het nieuwe en zo veelbesproken museum dan trekt.

De volgende zes jaren blijkt wel, dat dit hoge aantal vooral door nieuwsgierigheid werd geleid, want het jaarbezoek heeft dan een gemiddelde van 335 000, met dien verstande, dat het jaar 1888 er uit springt met 460 000 onder invloed van de openstelling van de oostelijke binnenplaats met de historische voorwerpen sedert december 1887. De heer D. v. d. Kellen jr. merkt in dat jaar op: 'Dat het bezoeken van het museum door de beste leerlingen der gemeente- en bijzondere scholen, onder leiding van de onderwijzers als eene belooning wordt aangemerkt, is een verblijdend verschijnsel en gaarne verleen ik bij zulke gelegenheden mijne diensten als gids. Minder aangenaam zijn de bezoeken door de zoogenaamde gezelschapsreizigers gemaakt, die bij 40 en 50-tallen door den voerman het museum als doorgejaagd worden.' Deze uitspraak geldt ook nog voor heden.

De wereldtentoonstelling in Parijs houdt de 'gezelschapsreizigers', voor zover die vreemdelingen waren, in 1889 buiten ons land. In 1892 treedt zelfs een diepe inzinking in ten gevolge van het cholera-gevaar.

Wel loopt het bezoek in 1895 weer op tot bijna 300 000. Dan is het de tentoonstelling van het hotel- en reiswezen op het terrein achter het museum, die vele vreemdelingen aantrekt, wat mede het bezoek aan het museum beïnvloedt. De omstandigheid, dat daar enige keren branden uitbraken (die door krachtig ingrijpen snel geblust werden) bracht zoveel bezorgdheid bij de museumdirectie, dat deze in de zes maanden dat de tentoonstelling duurde niet van huis dorst gaan.

De politieke toestand in de wereld drukte zijn stempel op de buitenlandse toeristenstroom, zodat deze in 1895 snel terugliep. Dank zij de belangstelling voor de inhuldiging van Koningin Wilhelmina in 1898 en de daarmee gepaard gaande exposities, zoals de Rembrandt-tentoonstelling in het Stedelijk Museum, worden 206 000 bezoekers geteld.

De spanningen in de wereld, de Fasje-dakwestie tussen Engeland en Frankrijk en de Boerenoorlog, drukken het bezoekcijfer omlaag tot beneden de 150 000.

Daarna rijst het aantal bezoekers langzaam onder de remmende factoren van de grote staking in het transportbedrijf van 1903 en het uitbreken van de Russisch-Japanse oorlog, die van 1904-'05 duurde.

Zeker mede onder invloed van de vele en belangrijke aanwinsten in de volgende jaren, en de plaatsing van de Nachtwacht in haar nieuwe opstelling op 16 juli 1906, waaromheen veel publiciteit was, rijst het

Jaar Bezoekers
Rijksmuseum

1885 632 466

1886 336 612

1887 337 576

1888 460 547

1889 330 640

1890 345 790

1891 330 879

1892 216 271

1893 249 348

1894 288 688

1895 297 937

1896 263 122

1897 196 320

1898 206 330

1899 149 136

1900 157 767

1901 168 443

1902 165 282

1903 206 623

1904 233 922

1905 227 575

Jaar	Bezoekers
1906	278 318
1907	289 597
1908	268 033
1909	296 594
1910	326 572
1911	302 854
1912	304 312
1913	296 638
1914	242 741
1915	194 492
1916	175 428
1917	119 593
1918	124 875
1919	130 006
1920	180 884
1921	258 218
1922	284 169
1923	249 540
1924	228 584
1925	264 722
1926	230 998
1927	239 197
1928	224 476
1929	248 116
1930	237 221
1931	208 490
1932	249 759
1933	160 824
1934	136 748

bezoekcijfer tot 280 000 en 290 000 en passeert zelfs de 300 000, nadat op 3 december 1909 de z.g. Drucker-uitbouw is gereed gekomen. De imposante collectie moderne Hollandse kunst, geschonken door het echtpaar Drucker-Fraser en de verzameling-Westerwoudt vonden in deze aanbouw een plaats. De interesse voor de schilderijen van de toen levende Nederlandse kunstenaars van de Haagse school en de Amsterdamse impressionisten bereikte een opmerkelijke hoogte.

In de wereld dreigt oorlogsgevaar. Deze spanning heeft een tweezijdig effect op het museumbezoek: de buitenlandse toerist blijft weg, maar de landgenoot reist niet zo licht buiten de grenzen en gaat eigen land verkennen. Dit tekent zich niet alleen in de aard van het bezoek af, maar ook in de tijd; bij een aantal bezoekers van 38 000 in het eerste kwartaal van voorgaande jaren, worden er nu 60 000 geregistreerd.

Het uitbreken van Wereldoorlog I in 1914, doet de grenzen sluiten en het bezoek afnemen. Duidelijk blijkt de grote betekenis van het buitenlandse toerisme, het kan, wat het museumbezoek aangaat, toch niet door het binnenlandse vervangen worden. In 1917 wordt met nog geen 120 000 een dieptepunt bereikt, mede door sluiting van het gebouw wegens kolenschaarste van 22 febr. tot 2 mei.

De naoorlogse jaren geven een beeld van opleving. In 1920, het crisisjaar met grote werkeloosheid, trekken de Mahlerfeesten in Amsterdam veel buitenlanders, hetgeen ook onmiddellijk van invloed is op het museumbezoek. Ongetwijfeld droeg ook de spectaculaire schenking van het Straatje van Vermeer door Sir Henry Deterding bij tot de vooruitgang. Opmerkelijk, maar begrijpelijk, is, dat de verhoging van het bezoekcijfer in hoofdzaak zich manifesteert in het derde kwartaal, de periode van het vreemdelingenbezoek.

Sedert 16 oktober 1923 wordt f 0,10 entreegeld geheven. Dit heeft slechts lichte en tijdelijke terugslag ten gevolge. In 1926 wordt een begin gemaakt met de aanleg van electrisch licht, waardoor het Rijksmuseum één der eerste musea ter wereld is, dat ook 's avonds bezoek kan ontvangen.

Duidelijk tekent zich als algemene tendens een teruglopen van het buitenlandse bezoek af in de twintiger en dertiger jaren, een terugslag als gevolg van de situatie in de wereld. Het zijn vooral de verschillende tentoonstellingen, welke het jaarbezoek tussen 1924-1932 tussen de 220 000 en 250 000 weten op te houden. In 1925 was het de Historische tentoonstelling ter viering van het 650 jarige bestaan van de Stad Amsterdam, met 76 500 bezoekers, in 1932 de Rembrandt-tentoonstelling (ter plechtige herdenking van het 300 jarige bestaan van de Universiteit van Amsterdam) met 82 074 bezoekers. De scherpe inzinking in het daartussen liggende jaar 1931 moet weer geweten worden aan de zuigkracht van een internationale tentoonstelling te Parijs. Alleen de openstelling van de Historische afdeling van het Rijksmuseum heeft een diepere val van het bezoekersaantal voorkomen.

De crisis van 1933 drukt zwaar. Het verhoogde entreegeld op dinsdag, donderdag en vrijdag van f 0,10 op f 0,25 laat zich daardoor moeilijk beoordelen. Nog eenmaal redt een Rembrandt-tentoonstelling de

bedroevende situatie van de daling in 1935. Met 125 892 bezoekers voor deze expositie wordt nog een jaarcijfer van 242 413 genoteerd. Onmiddellijk daarna daalt de lijn weer sterk tot 140 000 in 1939. Op 25 augustus van dat jaar vangt de grote evacuatie aan. Hoofddirecteur Schmidt-Degener, die dan ruim vijftien jaren doende was om het museum te reorganiseren en door esthetisch beter verantwoorde opstelling aantrekkelijker te maken, moet dan zijn levenswerk afbreken. De beschamende en noodzakelijke aftocht der kunstwerken voor het niets ontziende oorlogsgeweld heeft plaats. Wel opende het ontluisterde gebouw 30 mei 1940 weer zijn deuren, maar slechts om kleine tijdelijke tentoonstellingen van beperkte kunstwaarde te tonen en om de gelegenheid te bieden om een aantal museumconcerten te doen uitvoeren in de Nachtwachtzaal.

Het bezoekcijfer zweeft in Wereldoorlog II van 1940-1945 tussen de 50 000 en 90 000 per jaar.

De grote opleving komt na de Bevrijding. Als in ons geruïneerde land de eigen driekleur weer fier wappert, het gejubel allerwege opstijgt en de inleiding vormt voor de begrijpelijke vrijheidsroes, glijden twee Nederlandse binnenvaarders de 'Res Nova' en de 'Van God gegeven' van Maastricht door Belgische en Nederlandse wateren naar Amsterdam. Uit het Noordoosten nadert een stoet van drie tapissières begeleid door Canadese motorrijders de hoofdstad. De schuilkelders geven hun kunstschaten weer vrij.

In het Rijksmuseum gaat dan op 14 juli 1945 de eerste naoorlogse grote tentoonstelling van nationale kunstwerken open onder de titel 'Weerzien der Meesters'. Zij omvat 140 schilderijen uit het Rijksmuseum, het Mauritshuis en het Frans Halsmuseum en 20 beeldhouwwerken uit het Rijksmuseum. In drie en een halve maand komen 166 870 personen haar bezoeken. Voor de ouderen was het een ontroerend weerzien, voor de jongeren een openbare kennismaking, die culmineerde in één enkele zin door een bezoeker geuit en die zowel voldoening als herwonnen vertrouwen vertolkte: 'Rembrandt is weer thuis'.

De optimistische veronderstelling, dat onmiddellijk met man en macht gewerkt zou kunnen worden om de internationale bezienswaardigheid, die het Rijksmuseum gebleken was te zijn, op orde te brengen, aan te passen aan de moderne eisen en de glans te geven in overeenstemming met zijn betekenis, bleek illusoir. Noch de materialen, noch de gelden konden beschikbaar worden gesteld, zodat in de ware zin des woords met jute en waterverf de nodige voorzieningen moesten worden getroffen om een voorlopige opstelling mogelijk te maken.

Dank zij de, overigens bedroevende, omstandigheid, dat in het buitenland, en wel zeer in het bijzonder in Duitsland en Oostenrijk, verschillende museumgebouwen aan de oorlog te gronde waren gegaan, konden de directies bewogen worden, een keuze uit hun kostbare collecties tijdelijk aan het Rijksmuseum te Amsterdam toe te vertrouwen.

De grote binnenplaatsen boden de gewenste opstellingsgelegenheid.

Jaar	Bezoekers
1935	242 413
1936	183 381
1937	183 648
1938	169 536
1939	141 231
1940	64 616
1941	70 239
1942	92 956
1943	69 675
1944	49 336
1945	208 322

Bezoekers van de tentoonstelling 'Kunstschaten uit Wenen' op 12 oktober 1947. Foto E. Pennink-Boelen.

Jaar Bezoekers

1946 304 766

1947 548 103

Zo ziet men in een overigens nog niet ingericht museum sinds 1946 scharen bezoekers naar de grote zomertentoonstellingen trekken.

Als in 1946 onder de titel 'Van Jan van Eijck tot Rubens' een honderdtal meesterwerken uit de Belgische musea en kerken naar Nederland komen en in het Rijksmuseum 81 883 bezoekers aantrekken, staan ruim 120 toprepresentanten van de Nederlandse schilderkunst onder de titel 'Van Jeroen Bosch tot Rembrandt' in Brussel ten toon. Nog in hetzelfde jaar brengt een expositie van Franse wandtapijten in twee maanden 104 371 bezoekers in bewondering. In het zomerseizoen van 1947 worden de pronkstukken uit de musea, kerken en kloosters van Oostenrijk onder de titel 'Kunstschaten uit Wenen' geëxposeerd. Zij verwekken grote bewondering, waarvan niet minder dan 272 198 bezoekers kunnen getuigen.

In hetzelfde jaar kwam, na een jaar werken, de restauratie van de Nachtwacht gereed na een uiterst conscientieuze schoonmaak. Dit droeg belangrijk bij tot het hoge bezoekcijfer van dat jaar nl. 548 103.

Waren het tot nu toe hoofdzakelijk Nederlandse bezoekers 'met kunsthonger' die de museumzalen bevolkten, in deze jaren komt een kentering. Deviezenregelingen en betere vervoersgelegenheid doen de buitenlanders in steeds groter getale komen, terwijl de toeneming van tentoonstellingen in Amsterdam en elders in het land meer verscheidenheid gaat bieden aan de Nederlandse museumbezoeker. Met uitzondering van de zomertentoonstellingen gaan de buitenlandse toeristen het merendeel van de bezoekers uitmaken in de museumzalen. De cijfers in het tweede en derde kwartaal lopen hoog op. Radioverslaggevers, die voor vraaggesprekken op de zalen naar Nederlands

sprekende bezoekers vragen, grijpen in wanhoop naar de telefoon om iemand van buiten te laten komen.

1948, het jaar van het gouden regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina en de inhuldiging van Koningin Juliana zag de zomertentoonstelling gewijd aan '150 Meesterwerken uit de Pinacothek te München'. Dat hier 135 907 bezoekers kwamen, ofwel de helft van het aantal dat de Weense kunstschaten bezocht, moet mede geweten worden aan de vele belangwekkende tentoonstellingen, welke ook elders de belangstelling vroegen. Het eindcijfer van het jaarbezoek mocht er overigens met 427 100 best wezen, en dat terwijl het halve museum nog steeds ontoonbaar en gesloten was. Uiteraard was het bezoek van vele buitenlandse vorsten, dat in verband met de inhuldiging van Koningin Juliana in Amsterdam vertoefde, het meest spectaculair.

In 1949 drukte de economische situatie haar stempel op het bezoek. De tentoonstelling van kunstwerken uit de musea en kerken van Rijnland, Westfalen en Neder-Saksen omvatte de periode liggend tussen Karel de Grote en Karel V en trok onder de titel 'Uit de Schatkamers der Middeleeuwen' 67 873 bezoekers. Het jaarcijfer kwam tot 332 417.

De Korea-oorlog beïnvloedt in 1950 het buitenlandse bezoek. Twee tentoonstellingen brengen de landgenoten in beweging. De tentoonstelling gewijd aan de Koning-Stadhouder en zijn tijd trekt in het voorjaar 30 275 bezoekers en die van '120 Beroemde Meesters uit het Kaiser Friedrich-Museum te Berlijn' doet 132 080 bezoekers komen, niet het minst wegens de aanwezigheid van 12 Rembrandts in deze collectie.

In het jaarverslag wordt opgemerkt, dat het een nationale schande gaat worden, dat vijf jaren na de Bevrijding de algehele herinrichting nog steeds niet voltooid is en wordt. De kans om een der eerste heringerichte musea te zijn na de oorlog en zo als toeristentrekker te kunnen dienen is nu grandioos verkeken.

Het eindcijfer van het jaarbezoek is met 365 136 bevredigend. Het jaar 1951 is nog gunstiger met 407 391 bezoekers. Daar droegen twee tentoonstellingen toe bij, nl. die van het Franse Landschap met 35 676 bezoekers en die gewijd aan 'Bourgondische Pracht' met 107 680 bezoekers. Beide tentoonstellingen konden in een gerestaureerde oostelijke binnenplaats worden gehouden.

Terwijl in 1952 het bezoek aan de eigen verzamelingen goed op peil bleef, was de belangstelling voor de zomertentoonstelling 'Drie Eeuwen Portret in Nederland' aanzienlijk minder met 52 629 bezoekers. Dit lag aan de aard van het onderwerp, dat meer wetenschappelijk dan populair ingesteld was op de deelnemers van het Internationale Kunsthistorische Congres, dat met ongeveer duizend deelnemers in Amsterdam plaats had.

In dit jaar kon een deel van de afdeling beeldhouwkunst en kunstnijverheid ingericht worden, hetgeen en om de waardevolle uitbreiding welke de expositieruimte kreeg en om de wijze, waarop de kunstvoorwerpen geëxposeerd werden, een aantrekkelijkheid had, welke

Jaar Bezoekers

1948 427 100

1949 332 417

1950 365 136

1951 407 391

1952 351 537

Doorkijk naar een der zalen met meubilair uit omstreeks 1700.

Foto Kees Scherer.

ongetwijfeld van verstrekkende invloed is op de verdere ontwikkeling van het museum. Zij deed te meer verlangen naar een spoedige voltooiing van de herinrichting, hetgeen zeven jaar na de Bevrijding geen luxe meer mocht worden genoemd, gezien de belangen welke er mede samenhangen.

Het jaarcijfer bedroeg 351 537.

Een verbetering in de politieke en economische situatie doet ook het bezoekersaantal weer omhoog gaan; een bewijs, dat de aantrekkelijkheid van het museum er wel is, de bij-omstandigheden moeten dan gunstig zijn om de toeloop te doen plaats vinden.

De toenemende vergemakkelijking van het reizen naar Nederland, het organiseren van populaire tochten, de bevordering van het schoolbezoek aan het museum zijn drie factoren van belang, die het bezoek van de volgende jaren beïnvloeden.

Dat daarbij de aard van het tentoongestelde eveneens een niet te onderschatten rol speelt, bewees de Rembrandt-tentoonstelling in 1956. In 1953 droeg de tentoonstelling 'Venetiaanse Meesters' met 85 749 bezoekers bij tot het totaal van 405 503. In 1954 werd 4000 jaar Aziatische kunst onder de titel 'Oosterse Schatten' gepresenteerd, waar 43 523 bezoekers deel uitmaakten van het jaartotaal van 453 346. De Statiebezoekers van de Deense en Noorse koningen en van President Coty van Frankrijk hadden kennelijke invloed op de aard der reizigers naar ons land.

In 1955 zette zich de groeiende stroom bezoekers voort. Hoewel de tentoonstelling 'De Triomf van het Maniërisme' tegen de verwachting slechts 51 262 bezoekers mocht trekken, wies het jaarcijfer tot 489 590, onder deze bezoekers was de zeer belangstellende Zweedse Koning Gustaaf Adolf.

Het volgende jaar, 1956, zou leren, wat een indrukwekkende tentoonstelling kan bewerkstelligen. De in het museum Boymans te Rotterdam en het Rijksmuseum te Amsterdam gelijktijdig gehouden tentoonstellingen van 100 schilderijen en verder tekeningen en etsen van Rembrandt bracht 405 598 bezoekers naar het Rijksmuseum en totaal naar beide musea ruim 686 000 bezoekers. Hoewel ook hiervan het merendeel buitenlanders was en voor het eigen museumbezit geen afzonderlijke entreprijs werd geheven, was het jaarcijfer van bezoekers niet minder dan 746 892. Een treffend bewijs voor de aantrekkingskracht, welke de grootmeester van de Nederlandse schilders uitoefent.

Ofschoon in 1957 de beide tentoonstellingen gewijd aan 'Michiel de Ruyter' en van Franse meubelen onder de titel 'Van Gotiek tot Empire' respectievelijk 24 765 en 21 390 bezoekers boekten, was het jaartotaal gunstig met 495 370.

Indien de politieke en economische situatie in de wereld niet slechter wordt en de herinrichting van het museum zich kan voltrekken is de verwachting gerechtvaardigd, dat het bezoekerscijfer voornog zal toenemen.

De toeristenstroom heeft de goede neiging zich over een langere periode te gaan uitstrekken, het bezoek van jongeren uit eigen land

Jaar Bezoekers

1953 405 503

1954 453 346

1955 489 590

1956 746 892

1957 495 370

Foto Kees Scherer.

neemt geleidelijk aan toe en de roep van het Rijksmuseum klinkt sterker en dringender naarmate de modernisering en uitbreiding van de opstelling zich zaal na zaal voltrekt.

Sinds de Bevrijding bezochten ruim 5,5 miljoen personen het museum, waarvan ruim 1,8 miljoen bezoeken de tentoonstellingen golden. Het totale bezoek sedert de openstelling van het gebouw in 1885 bedraagt ruim 19 miljoen.

De toeneming van de bevolking, die immers sinds 1885 van ruim 4 miljoen op ruim 11 miljoen kwam en de toenemende belangstelling voor zaken van kunst, zoals die langs de kanalen der publiciteit van radio, televisie en pers het publiek bereiken, doen verwachten, dat museumbezoek een normaal onderdeel van ieders opvoeding gaat worden. Wat zal gebeuren als er geen spanningen zijn zoals Korea en Hongarije, geen remmende factoren als deviezen- en bestedingsbeperking, geen katastrofen zoals de stormramp? Dan ligt een bezoekcijfer van een miljoen personen per jaar onder het normale bereik. Daarop zullen de eisen van het museum in de naaste toekomst gericht moeten zijn.

Ten slotte: niet de cijfers zijn belangrijk, maar het bewust zijn van ons volk voor de schoonheid uit en in eigen midden.

Het Rijksmuseum en zijn begunstigers

D. DE HOOP SCHEFFER